

İNSAN
HAKLARI
OKULU
THE SCHOOL OF HUMAN RIGHTS

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadele, Hukuk ve Feminist Mücadele

F. Ceren Akçabay

<http://insanhaklariokulu.org/calisma-metinleri/>

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadele, Hukuk Ve Feminist Mücadele

F. Ceren Akçabay

© KAGED, Kasım 2020.

Ticari ve çıkar amaçlı kullanılamaz.

Yayın yeri: Ankara

Bu yayın Avrupa Birliđinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla yazarın sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadele, Hukuk Ve Feminist Mücadele

Dr. F. Ceren Akçabay

I. KAVRAMSALLAŞTIRMA

Toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkisi genellikle “kadına yönelik şiddet” kavramı etrafında ele alınmaktadır. Hukuk metinlerinde de “kadına yönelik şiddet” bir insan hakları ihlali olarak görülerek “kadına yönelik şiddetin önlenmesi” için çeşitli düzenlemeler ortaya konulmuştur. Konuya ilişkin öncü nitelikte bir belge olan 1993 tarihli “Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Bildirgesi”nde kadına yönelik şiddet, “ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, [toplumsal] cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi” olarak tanımlanmıştır. Kendisinden sonra gelen çok sayıda ulusal ve uluslararası düzenlemeye de yön veren bu tanımlamaya göre hukuken önlenmesi gereken kadınlara yönelik herhangi bir şiddet değil, toplumsal cinsiyete dayalı şiddettir.¹ Kadınlara yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin en güncel ve önemli metin olan 2011 tarihli Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinde (İstanbul Sözleşmesi) bu husus daha açık şekilde ifade edilmiş; sözleşmenin 3. maddesinde kadına yönelik şiddet toplumsal şiddete dayalı şiddet olarak tanımlandıktan sonra, kadınlara karşı toplumsal cinsiyete dayalı şiddet bir kavram olarak

¹ Bildirge metninin orjinalinde “gender-based violence” yani toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ifadesi kullanılmakla birlikte resmi çeviride “cinsiyete dayalı” şeklinde bir ifade tercih edilmiştir. Metnin orijinali için bkz.

<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf>

ayrıca ele alınmış ve bir kadına karşı, kadın olduğu için yöneltilen veya kadınları orantısız bir biçimde etkileyen şiddet olarak tanımlanmıştır.²

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin biçimlerinden biri olsa da bu iki kavram literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır.³ Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin, dünya nüfusunun yarısına yakınına oluşturan kadınlar bakımından büyük bir tehdit oluşturması ve toplumsal cinsiyet ve şiddet tartışmasının feminist⁴ mücadele tarafından kamusal alana taşınması bu iki kavramın iç içe geçmesini sağlamışsa da toplumsal cinsiyete dayalı şiddet erkek egemen toplumun eşitsiz güç ilişkileri içinde gerçekleşen farklı şiddet biçimlerini de içerir. Geyler, lezbiyenler, biseksüeller, translar hatta erkekliğin toplumsal standartlarına uymayan ya da bunları sorgulayan erkekler özellikle gençlik dönemlerinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz bırakılmaktadır. En genel tanımıyla, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, “[c]insiyet kimlikleri, cinsel yönelimleri veya aile, ordu veya emek piyasası gibi erkek egemen toplumsal sistem hiyerarşilerindeki konumları nedeniyle kişilere karşı uygulanan bireysel, örgütsel veya politik herhangi bir şiddettir.” Bu tanım, sadece kadın oldukları için kadınlara uygulanan şiddeti değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ilişkileri içindeki diğer azınlıklarına yönelik düşmanlığı içermesi ve aynı zamanda bu düşmanlığın meydana gelme eğiliminde olduğu toplumsal eşitsizlik bağlamını ön plana çıkarması açısından yararlıdır.⁵ Ancak bu yaklaşım, sorunun kadına yönelik şiddet bağlamında kendi özgül koşulları içinde ele alınmasını dışlamaz. Bilhassa hukuki açıdan etkili stratejilerin geliştirilmesi için kadına yönelik şiddet ya da kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet çalışmalarının ayrı bir başlıkta sürdürülmesi önemli ve gereklidir.⁶ Bununla birlikte, erkek

² Bu tanımlama şüphesiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadına yönelik şiddet olgusu açısından önemini vurgulamaya yöneliktir. Gerçeklikte tesadüfi şiddet dışında tüm şiddet biçimleri toplumsal cinsiyete dayalı olmasa dahi toplumsal cinsiyetlendirilmiştir. Bkz. Yakın Ertürk, *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Yönelik Şiddet Olgusu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 39.

³ Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, zaman zaman kadına yönelik şiddetten bile daha dar bir anlamı olabilen ev içi şiddete karşılık gelecek şekilde de kullanılabilen hatta sadece erkeğin kadın partnerine uyguladığı şiddet olarak tanımlanabilmektedir. Oldukça yakın tarihli bir örnek için bkz. John Simister, *Gender Based Violence: Causes and Remedies*, Nova Science Publishers Inc, New York, 2012, s.1 vd.

⁴ Çalışmada feminist hareket, geniş bir bağlam içinde kategorik olarak ele alınmış, kadın hareketi ile eş anlamlı şekilde kullanılmıştır.

⁵ Antony Collins, “Gender Based Violence”, *Encyclopedia of Critical Psychology*, ed. Thomas Teo, Springer, New York, 2014, s. 768.

⁶ Kadına yönelik şiddet kavramsallaştırması, kadınlara yönelik şiddetin sıklığını ve bu tehdidin yapısallığını ortaya koymak ve karşıt stratejiler geliştirmek bakımından sürdürülmekle birlikte; bu kavramsallaşma şiddetin failini vurgulamaması ve şiddete maruz bırakılan kadınların “mağdur” ya da “kurban” olarak görülmesini kolaylaştırması nedeniyle eleştirilmekte ve özellikle politik alanda kadına yönelik şiddet yerini erkek şiddeti

egemenliğinin sağlanmasında farklı şiddet biçimlerinin rolünün tartışılması ve farklı cinsiyet kimliklerinin ve cinsel yönelimlerin bu noktadaki konumunu değerlendirebilmek açısından toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kavramı bir şemsiye kavram niteliği görebilmektedir. Üstelik bu yaklaşım, ev içi şiddet gibi kadına yönelik şiddet açısından çok önemli olan ancak ilk bakışta cinsiyet nötr görülen bir başlığın toplumsal cinsiyet perspektifi ile tartışılmasını da kolaylaştırır.

Türkçe kullanımda cinsiyet teriminin toplumsal cinsiyeti de kapsayacak şekilde kullanılmasından ötürü toplumsal cinsiyete dayalı şiddet yerine “cinsiyete dayalı şiddet” ifadesi ile de karşılaşmak mümkündür. Batı dillerinde de cinsiyet (*sex*) ve toplumsal cinsiyet (*gender*) terimleri birbirinin yerine kullanılmakla birlikte Türkçe’deki kullanım toplumsal cinsiyet teriminin yaygınlaşmaması ve pratik bulunmamasına bağlanmaktadır.⁷ Her ne kadar güncel feminist ve queer tartışmalar hem biyolojik cinsiyetin hem de toplumsal cinsiyetin sabit olmayan ve birbirini şekillendiren süreçler olduğunun altını çizerek bu iki kavramı birbirine yaklaştırsa da karmaşık toplumsal hiyerarşileri incelemek bakımından söz konusu kavramsal ayrımı korumak önemli görülmektedir.⁸ Üstelik Türkiye söz konusu olduğunda ailenin korunması politikası ekseninde toplumsal cinsiyet eşitliği başta olmak üzere toplumsal cinsiyete dair her tür tartışmanın hukuki ve politik belgelerden çıkarılmaya çalışıldığı bir dönemde yapılan araştırmaların toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kavramının etrafında örülmesinin politik bir anlamı da söz konusudur. Bu politik tutum, kadınlara yönelik şiddet de dahil olmak üzere, her tür erkek şiddetinin gerisindeki erkek egemen yani ataerkil sistemin ve eşitsiz güç ilişkileri olduğuna dikkat çeker.

Önlenmeye çalışılan rastlantısal olarak ortaya çıkan bir güç kullanımı değil, ataerkil toplumun erkekler bakımından meşru hale getirdiği şiddettir. Bu nedenle, toplumsal normlarda bir değişim sağlanmadan, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz güç ilişkilerini ve rolleri

kavramına bırakmaya başlamıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin faillerinin ağırlıklı olarak erkek olduğu düşünüldüğünde erkek şiddeti kavramı toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kavramını da büyük ölçüde karşılamaktadır.

⁷ Zehra Y. Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 18-19.

⁸ Cinsiyete dayalı şiddet ifadesi ise Batı dillerinde genel itibarıyla, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin türlerinden biri olan cinsel şiddete karşılık gelecek şekilde kullanılsa da Türkçe’de cinsiyete dayalı şiddet ifadesi, şiddetin cinsel içeriğine ilişkin bir belirleme yapmadığı gibi, biyolojik cinsiyet (*sex*) ve toplumsal cinsiyet (*gender*) arasındaki ayırmadan yola çıkan ve biyolojik cinsiyete göndermede bulunan bir ifade de değildir. Bkz. Alison Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, çev. Yonca Cingöz, Bilge Tanrısever, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 82-84.

dönüştürmeden bu şiddetin durdurulması söz konusu değildir.⁹ Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, ev içi yani özel alan başta olmak üzere erkek egemenliğin sürdüğü toplumsal ve siyasal tüm alanlarda çeşitli biçimlerde uygulanarak eril üstünlüğün korunmasında sistematik bir araç işlevi görür. Toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri ağı erkeklerin kadınlar üzerinde sağladığı iktidarın yanı sıra egemen olmayan sınıf, kültür ve kimliklere mensup erkekler üzerinde uygulanan farklı eril tahakkümleri de içerir.¹⁰

Uygulanan şiddet ise; fiziksel, ekonomik, psikolojik, cinsel, dijital şiddet ve flört şiddeti gibi pek çok farklı biçimde ortaya çıkar. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet denilince ilk akla gelen biçim olan fiziksel şiddet, vurma, yumruklama, itip kakma, yakma gibi pek çok şekilde gerçekleşebilir; yaralama ve kalıcı sakatlıklara yol açmanın yanı sıra kadın cinayetleri ve nefret cinayetleri de fiziksel şiddetin sonucudur. Ekonomik şiddet, özellikle kadınların ekonomik özgürlüklerinin kısıtlanması ve maddi gereksinimlerinin yok sayılması yoluyla ortaya çıkar. Erkekler parasız bırakarak, harcamalarla ilgili sürekli hesap sorarak, özellikle çalışmasına ve gelirini istediği gibi kullanmasına izin vermeyerek kadınları kontrol etmeye çalışabilir yahut maddiyat yoluyla aşağılayabilir. Sık rastlanılan bir diğer toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimi psikolojik şiddettir; küsmek, baskı uygulamak, yalan söylemek, tehdit etmek, kişinin arkadaşlarını, ailesini ya da çocuklarını ondan uzaklaştırmak, aşağılamak, küfretmek, suçlamak, özgüvenini zedelemek, ev işlerinin paylaşımı reddetmek gibi pek çok yolla ortaya çıkabilmektedir. Cinsel şiddet ise erkeklerin karşısındaki kişiyi cinsel ilişkiye veya istemediği cinsel davranışlara zorlaması, taciz veya tecavüz etmesi, cinselliği bir ceza ya da ödül aracı olarak kullanması ve tek taraflı cinsel tatmin arayışı gibi yollarla oluşur.

Yaygın olarak bilinen bu şiddet türlerinin yanı sıra günümüzde yeni yeni tanımlanan ve üzerinde ayrıca durulmaya başlanan başka şiddet türleri de mevcuttur. Bunlardan ilki olan dijital şiddet, iletişimin yeni iletişim araçları yoluyla denetlenmesi, kişilerin dijital içeriklerle tehdit edilip kontrol altında tutulmaya çalışılması, özel hayatına dair bilgi ve dokümanların kişilerin rızası dışında sosyal medyada paylaşılması yolları ile ortaya çıkar. Son yıllarda gündeme gelen bir diğer şiddet türü ise flört şiddetidir. Flört şiddeti duygusal ilişkinin

⁹ Christopher Kilmartin, Julie Alison, Men's Violence Against Women, Theory, Research and Activism, Lawrence Ellbaum Ass., New Jersey, 2007, s. 7.

¹⁰ Serpil Sancar, Erkeklik: İmkansız İktidar, Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 31-35.

başlangıç aşamasında erkeklerin partnerleri üzerinde uyguladıkları baskıcı, kısıtlayıcı veya manipüle edici davranışlardır. Erkekler flört şiddeti yoluyla kendi ihtiyaçlarını öne çıkarır, kıskançlık sergiler, karşısındaki kişinin fiziksel, duygusal vb. sınırlarını ihlal eder. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele bakımından önemli bir başka şiddet türü de ısrarlı takiptir. İsrarlı takipte; tekrar eden, kasıtlı ve tehditkâr davranışlarla erkekler partnerlerini güvenliklerinden endişe duyar hale getirmektedir. Şüphesiz tüm bu şiddet türlerine en fazla maruz bırakılanlar kadınlardır.¹¹ Üstelik bütün bu şiddet türlerinin yanı sıra sadece kadınlara özgü olarak uygulanan, zorla kürtaj, kız bebeklerin öldürülmesi, kadın sünneti, kezzap atma, seks işçiliğine zorlama gibi oldukça yaygın başka şiddet türleri de söz konusudur.

Kadınlara yönelik olarak uygulanan toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, özgül biçimlerde ortaya çıkabildiği gibi, kendine özgü bir şiddet döngüsü içinde de gerçekleşebilmektedir. Feminist psikologların yaptığı araştırmalar göre, yakın ilişki içinde erkek şiddetine maruz kalan kadınlar, şiddeti zaman içinde normalleştirmek ve kabullenmek için içselleştirme stratejileri geliştirmektedir. Şiddet döngüsü gerginlik ile başlar. Gerginliğin yoğunluğu zaman içinde artar ve erkek şiddet uygular. Ardından gelen “balayı” döneminde şiddet uygulayan erkek pişmanlık sergiler ve kadını ona tekrar şiddet uygulamayacağına inandırır. Ancak kısa süre sonra ilişkide gerginlik tekrar yükselir ve erkek yeniden ve çoğu kez artan şekilde şiddete başvurur. Döngünün devamı şiddetin kadın tarafından “normalleştirilmesi” ile sağlanır. Burada kadın çoğu kez şiddetin nedenini kendisinde ya da başka yerde arar. Oysa erkek şiddeti rastlantısal olarak değil sistematik biçimde üretilir. Şiddete başvuran erkek anormal olmadığı gibi patolojik bir davranış da sergilemez.¹² Erkekler, heteroseksüel normallik çerçevesinde güç farklılaşmalarına bağlı şekilde toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kalırken, kadınlar (ve kız çocukları) cinsiyetleri şiddete maruz kalmakta ve şiddet tehdidi ile

¹¹ Nacide Berber, “Kadına Yönelik Şiddet”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, haz. Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, s. 256-257.

¹² Şiddet döngüsü, ilk olarak psikolog Lenore E. Walker tarafından 1979 tarihli “Battered Woman” (Örselelenmiş Kadınlar) isimli kitabında gündeme getirilmiştir. Walker 400 danışanı ile yaptığı görüşmeler sonucunda danışanlarının dörtte üçünün şiddet sürecini benzer bir patern içinde deneyimlediklerini tespit etmiş ve bunu şiddet döngüsü olarak adlandırmıştır. Bkz. Lenore E. Walker, *Battered Women*, Harper & Row Publishers, New York, 1979. Şiddet döngüsü ile ilgili Türkçe bilgi için bkz. Eva Lundgren, *Şiddeti Normalleştirilme Süreci*, çev. Berna Ekal, Mor Çatı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 39-53, 63-64.

yaşamaktadır. Yakın zamana kadar hukuk düzenlemeleri bakımından da onaylanan bu uygulamalar evrenseldir ve erkek egemenliğine dayalı ataerkil sistemi sürdürmeyi amaçlar.¹³

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet bir sapma olmaktan çok toplumsal cinsiyet normlarına uygun ataerkil düzende iktidarı ve kontrolü sağlayan bir davranış olarak ele alındığında, erkek şiddeti ile mücadelede bireysel psikolojik çalışmalar yerine toplumsal normları yeniden oluşturabilecek hukuki, sosyal, siyasal ve ekonomik düzenlemeler önem kazanmaktadır. Feminist hareket uzun erimli mücadelesi ile kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda adım adım yeni düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Ataerkil sistemle yapısal bir ilişki içinde bulunan kadına yönelik şiddetin önlenmesi için verilen feminist mücadele ve bu süreçte ortaya çıkan hukuki düzenlemelere ilişkin olarak yapılacak bir tartışma, şiddetin önlenmesinde kadına yönelik şiddetin özgünlüklerinin daha yakından değerlendirilmesini sağlayacağı gibi genel olarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi bakımından önemli sonuçlara varılmasını kolaylaştırabilir.

II. FEMİNİST HAREKET VE TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI ŞİDDETLE MÜCADELEDE HUKUK

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, ilk olarak kadına yönelik olarak uygulanan ev içi şiddet bakımından tartışılmaya başlanmıştır. Tarih boyunca, aileye “özel” bir konu olarak algılanıp meşru görülen kadınlara erkekler tarafından ev içinde uygulanan şiddet 1960’lardan itibaren feministlerin özel alanı politik hale getirme yolundaki çabaları sayesinde toplumsal bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Önceleri sadece muhafazakâr politikalar bakımından ailenin korunması ve kadın bedeninin kontrolüne ilişkin ataerkil kaygılarla suç ve cezalara konu edilen fiziksel ve cinsel saldırılar feministler tarafından daha geniş bir düzlemde ele alınmış, ev içi şiddet başta olmak üzere kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı yapısal ve evrensel bir sorun olarak tanımlanmıştır.¹⁴

¹³ Ertürk, s. 40.

¹⁴ Mary R. Jackman, “Gender Violence and Harassment”, *Handbook of Sociology of Gender*, ed. Janet Saltman Chafetz, Springer, New York, 2006, s. 275-276.

Feminist örgütlerin baskısı olmaksızın dünyanın hemen hemen hiçbir yerinde kadına yönelik şiddet öncelikli bir toplumsal sorun olarak görülmediği gibi, kadınların bir parçası olduğu insan hakları ve sosyal adalet konusunda çalışmalar yapan grup ve örgütlerin yaptığı çalışmalarda da odak noktası olmamıştır. Kadına yönelik şiddetle mücadelenin bir sosyal politika olarak gündeme gelmesi ve erkek egemen toplumda tarihsel olarak dezavantajlı bir grup olan kadınların statülerinin ve fırsatlarının iyileştirilmesi kadın hareketinin özerk bir toplumsal hareket halini alması ile mümkün olmuştur. Feminist mücadelenin özerkliği, yerleşik ataerkil düzene açıkça meydan okuyarak yeni örgütlenmeler oluşturmuş, konumsal bilinç geliştirilmesini sağlamış ve toplumsal değişim bakımından bir katalizör işlevi görmüştür.¹⁵

Birinci kuşak feminizm içinde kadının politik hak talebinin yanında ikincil bir sorun olarak görülen, hatta hareketin merkezinde yer alan beyaz, orta sınıf kadınlardan çok alt sınıftaki kadınlara özgü kabul edilerek dolaylı bir şekilde toplum ve çocukların yararı başlığında ele alınan kadına yönelik şiddet¹⁶, ikinci kuşak feminizmin ana tartışma başlıklarından birini oluşturmaktadır. Birinci kuşak feminizmin liberal düşünceye dayalı eşit hak talebi, aile ve çalışma yaşamındaki haklar dahil olmak üzere bütün toplumsal faaliyetleri kapsamakla birlikte bu haklara yapılan vurgu kadınların hakkın öznesi olarak kabulünü sağlayacak oy hakkı ile sınırlı kalmıştır. Buna karşılık, 1960'ların ortasından itibaren başlayıp 1970'li yıllara damgasını vuran ikinci kuşak feminizm kağıt üstünde kalan şekli eşitliği ve politik alanı sorgulayarak toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve ataerkil sistemi mücadele konusu haline getirir. Birinci kuşak feminizmde olduğu gibi kısa sürede uluslararası boyuta ulaşan hareket, cinsel saldırı ve taciz başta olmak üzere kadınlara yönelik şiddete karşı büyük kampanyalar organize eder ve konuya ilişkin mevcut kanunların değişmesini talep eder. İkinci kuşak feminizmin kadınlara yönelik ayrımcılığın ve şiddetin önlenmesi konusunda yaptığı çalışmalar, global,

¹⁵ Mala Htun, S. Laurel Weldon, "The Civic Origins of Progressive Policy Change: Combating Violence against Women in Global Perspective, 1975–2005" *American Political Science Review*, Vol. 106, Iss. 3, August 2012, s. 549 ve 552.

¹⁶ Birinci kuşak feminizm içinde ev içi şiddet ve kadına yönelik şiddetin ele alınışına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Hagar Kotef, "On Abstractness: First Wave Liberal Feminism and the Construction of the Abstract Woman", *Feminist Studies*, 2009 Sonbahar, Sayı: 35, No: 3, ss. 495-522.

bölgesel ve ulusal hukuk düzenlemelerine yansıdığı gibi üçüncü kuşak feminist hareket tarafından da sahiplenilerek sürdürülmüştür.¹⁷

A. Dünya’da Feminist Hareket ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Hukuk

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, feminist hareketin etkisi ile önce kadına yönelik şiddet mücadele çerçevesinde gündeme gelmiştir. Kadına yönelik şiddetin tanımlanması ve konunun ulusal ve uluslararası gündeme taşınması tam anlamıyla feminist hareketin başarısıdır. 1974 ve 1994 arasında 36 farklı ülke bakımından yapılan çalışmada özerk kadın hareketlerin talepleri olmaksızın hükümetlerin bu konuda herhangi bir politika geliştirmediği ortaya konmuştur. Bunun en önemli sebebi, kadına yönelik şiddetle mücadele için toplumsal cinsiyete dair yerleşik rollerin sorgulanmasının zorunlu oluşudur. Erkek egemen toplumsal normlar tartışmaya açılıp erkek şiddetinin toplumsal meşruluğu toplumsal ayrıcalıklar çerçevesinde açıklanmaksızın problem çözümsüz kalmaya mahkumdur. Bu nedenle, kadınlara yönelik ayrımcılık ve şiddeti önlemeye çalışan sosyal politikalar doğrudan hükümetler tarafından üretilse dahi sorunun topluma içkin norm ve değer yargılarıyla köklü ilişkisi, feminist örgütlerin desteği olmaksızın bu politikaların uygulanamamasına neden olmaktadır. Yapılması gereken ayrıntılı hukuki düzenlemelerin devamlılığı ve etkinliği gündelik olarak sürdürülen politik çalışmalara ve feminist bilincin ürünü yeni değer yargıları ile desteklenmelerine bağlıdır.¹⁸

Kadına yönelik şiddet karşıtı mücadele, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık gibi ikinci kuşak feminizmin öncüsü olmuş ülkelerde kadın özgürleşme hareketi olarak da anılan ikinci kuşak feminizmin bir parçası olan Dayak Karşıtı Hareketlerle (*The Battered Women’s Movement*) ile başlamış, 1970’lerin başından itibaren sürdürülen kesintisiz mücadele ile kadına yönelik şiddet bir toplumsal sorun olarak tanınmış, sorunun nedenleri konusunda

¹⁷ Dominique Fougeyrollas-Schwebel, “Feminist hareketler”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, haz. Helena Hirata ve diğerleri, Çev. Gülnur Savran, Kanat Kitap, İstanbul, 2007, s. 172-177.

¹⁸ Mala Htun, S. Laurel Weldon, “The Civic Origins of Progressive Policy Change: Combating Violence against Women in Global Perspective, 1975–2005”, *American Political Science Review*, Vol. 106, Iss. 3, August 2012, s. 548-554.

görüşler üretilip çözüme ilişkin stratejiler geliştirilmiştir. Dayak Karşıtı Hareket ilk olarak 1972 yılında Birleşik Krallık'ta ardından 1974'te Birleşik Devletler'de sığınaklar kurmuş, yapılan bilinç yükseltme çalışmalarlarıyla kadına yönelik şiddet bireysel düzeyden toplumsal düzeye kadar pek çok yönüyle ele alınarak aile kurumunun ve şiddetin erkek egemenliğinin gelişimindeki rolü tartışılmaya başlanmıştır. Kısa sürede Avrupa'ya yayılan hareketin ortaya çıkardığı ulusal düzeydeki örgütlerin başlattığı tartışmalar konuya ilişkin yeni stratejilerin geliştirilmesini sağlamış, yargı sistemi, sosyal ve tıbbi hizmetler eleştiri konusu yapılarak yerel ve ulusal otoriteler üzerinde baskı kurulmuş ve hukuki reformlar talep edilmiştir. 70'ler boyunca süren bu çalışmalarla, yaşanan şiddetin sistematikliği ve sorunun ciddiyeti toplumsal ve siyasal düzeyde kabul edilerek, başlangıçta gönüllü faaliyetlere ve yardım çalışmalarına dayalı olarak geliştirilen çalışmalar kamusal kurumlar ve personel ile desteklenmeye başlanmıştır. Özellikle Avrupa'da yapılan hukuki düzenlemelerle, kamu kaynakları ile çok sayıda sığınak ve telefon hattı açılmış, uzman personelin yetiştirilmesi sağlanmış ve şiddete maruz bırakılanların korunması ve desteklenmesi sağlanmıştır.¹⁹

Birinci kuşak feminizm içinde başlayıp kesintili olsa da süren uluslararası işbirliği, kadın örgütlerinin talebi ile Birleşmiş Milletler'in (BM) 1975'de ilan ettiği "Uluslararası Kadın On Yılı" sürecinde gelişmiş, aynı yıl Meksika'da yapılan ve yine kadın örgütlerinin ve aktivistlerin yoğun katılımı ile gerçekleşen Birinci Dünya Kadın Konferansında hazırlanan eylem planıyla BM'ye üye ülkelerde kadın sorunlarına çözüm getirecek ulusal mekanizmaların kurulması önerilmiştir. BM, kısa sürede dünyanın farklı yerlerinden kadınların sorun ve taleplerini gündeme getirdiği ve bu sayede kadın-erkek eşitliğine dair normatif ve kurumsal çerçevenin geliştiği bir çekim merkezi haline gelmiştir.²⁰ 1979'da BM tarafından Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Bertaraf Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW)'nin kabul edilmesi uluslararası platformda şiddetle mücadele bakımından normatif tartışmaları ilerleten bir rol oynamış; CEDAW kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda spesifik bir düzenleme içermese de 1980 yılında Kopenhag'da, 1985 yılında ise Nairobi'de toplanan ikinci ve üçüncü dünya kadın konferanslarında kadına yönelik şiddetin toplumsal bir

¹⁹ R. Emerson Dobash and Russell P. Dobash, "The Response of the British and American Women's Movements to Violence Against Women", *Women, Violence and Social Control*, ed. Jalna Halmer ve Mary Maynard, Macmillan Press, London, 1987, ss. 169-179.

²⁰ Ertürk, s. 48-49; Hilka Pietila, *The Unfinished Story of Women and United Nations*, United Nations, UN-NGLS, New York, Geneva, 2007, s. 37-45.

sorun olduğu teyit edilerek hükümetlere bu konuda gerekli mekanizmaların kurulması çağrısında bulunulmuştur.²¹ Özellikle, Nairobi Konferansında kadına yönelik şiddet konusunda önleyici ve hukuki tedbirlerin ile kapsamlı politikaların uygulanması ve konuya ilişkin toplumsal bilincin yükseltmesinin önemi vurgulanmıştır. CEDAW Komitesi de 1989 yılında aldığı 12 sayılı Genel Tavsiye Kararı ve 1992 yılında aldığı 19 sayılı Genel Tavsiye Kararı ile kadına yönelik şiddeti ayrımcılıkla ilişkilendirilerek CEDAW'a taraf devletleri kadına yönelik şiddeti önlemekle sorumlu tutmuş ve 1993 yılında yine BM bünyesinde Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge hazırlanarak kadına yönelik şiddet bir insan hakları ihlali olarak tanımlanmıştır.²²

Bildirge'nin yayınlanmasının ardından özellikle üçüncü kuşak feminist hareket çerçevesinde BM'de kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda ortaya konulan en önemli girişim, 1995 yılında BM'ye üye 189 ülkeden 50 bine yakın katılımcı ile yapılan Pekin 4. Dünya Kadın Konferansı ve konferans sonunda oluşturulan Pekin Bildirgesi ve Eşitlik, Kalkınma ve Barış Eylem Platformu olmuştur. Konferansta hükümetlere, hem devletlerin hem özel kişi ve kuruluşların eylemleri sonucu kamusal ve özel alandan meydana gelen kadınlara karşı her tür şiddetin önlenmesi ve yok edilmesi çağrısında bulunulmuş; hükümetler, kadın haklarını ihlal eden geleneksel uygulamalarla mücadele etmek, kadının güçlenmesini ve toplumsal konumunun yükselmesini sağlamak, kadın-erkek eşitliğini geliştirmek ve toplumsal cinsiyet perspektifini temel politika ve programlara yerleştirmekle yükümlü kılınmıştır. Konferansta

²¹ Pietila, s. 30-31; Meksika'da düzenlenen Birinci Dünya kadın Konferansından sonra da kadın hareketlerinin konferanslara yoğun katılımları sürmüştür, Meksika 4000 katılımcı ile, Kopenhag Konferansı 6000 -7000 katılımcı ile Nairobi Konferansı ise 16.000 katılımcı ile gerçekleşmiştir. Bu katılımcıların çok büyük bir kısmı resmi delegelerden değil, sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinden oluşmaktadır. Konferansların tamamında kadın örgütlerinin paralel olarak düzenlediği seminerler, workshoplar, sergi ve gösteriler düzenlenmiştir. Bkz. Pietile, s. 50-53.

²² Bonita Meyersfeld, *Domestic Violence and International Law*, Hart Publishing, Oxford, 2010, s. 18-24. CEDAW Komitesinin verdiği 12 ve 19 sayılı tavsiye kararlarının Türkçe Resmi çevirileri için bkz. [https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/tavsiye_kararlari/CEDAW%20Komitesi%20Tavsiye%20Kararlari_\(1-29\).pdf](https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/tavsiye_kararlari/CEDAW%20Komitesi%20Tavsiye%20Kararlari_(1-29).pdf); CEDAW Komitesinin kadına yönelik şiddet konusunda verdiği en güncel karar ise daha önceki tavsiye kararlarını pekiştirip geliştiren 2017 tarihli 35 sayılı tavsiye karardır. 35 sayılı Genel Tavsiye Kararının en önemli bölümü “kadına yönelik şiddet” yerine “toplumsal cinsiyet kaynaklı şiddet” teriminin tercih edilmesi ve CEDAW'ın 2. veya 16. maddesine konacak herhangi bir çekincenin Sözleşme'nin amacına ve hedefine aykırı olacağını ifade ederek madde 28/2 bağlamında böyle bir çekinceye izin verilemeyeceğini belirtmesidir. Karar metninin Av. Nazan Moroğlu tarafından yapılan Türkçe çevirisi için bkz. <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/08/CEDAW-General-Recommendation-35-çeviri-Nazan-Moroğlu.pdf>; 1993 tarihli BM Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge metninin resmi Türkçe çevirisi için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/kadina_karsi_siddet/BM%20Kadına%20Karşı%20Şiddetin%20Ortadan%20Kaldırılmasına%20Dair%20Bildirgesi%2020.12.1993.pdf (erişim: 13.11.2020)

ayrıca, hükümetlerin, şiddet mağduru kız çocukları ve kadınlar için sığınaklar açması, hukuki ve psikolojik destek hizmetleri sağlamasının önemi konusunda da görüş birliğine varılmıştır.²³ Pekin Bildirgesi ve Platformu çerçevesinde yapılan çalışmalar, BM Kadının Statüsü Komisyonun beş yılda bir yaptığı özel oturumlarla sürdürülmekte, kadın hakları ve kadına yönelik şiddet konusundaki gelişmeler küresel düzeyde incelenerek konuya ilişkin yeni stratejiler geliştirilmekte ve hükümetleri bağlayıcı politika belgeleri üretilmektedir.²⁴ Ayrıca 1999 yılında BM CEDAW'a ek olarak kabul edilen İhtiyari Protokol ile taraf ülkelerindeki hukuk sistemi içerisinde başvurularına yanıt alamayan kadınlara, CEDAW Komitesine bireysel başvuru yapma hakkını da tanımıştır.²⁵

Uluslararası feminist mücadele bölgesel düzeyde de sonuç vermiş ve kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin farklı düzenlemeler ortaya çıkarmıştır. Amerikan Devletleri Örgütü'nün 1994 yılında hazırladığı Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Ortadan Kaldırılması Hakkında Amerikalılararası Sözleşme kadına yönelik şiddete özgülenmiş ilk uluslararası sözleşme olmuştur.²⁶ Afrika Birliği Örgütü'nün 2003 yılında kabul ettiği Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartına Ek Afrika Kadın Hakları Protokolü'nde ise kadına yönelik şiddet tanımlanarak taraf devletler, kadına yönelik şiddeti önlemek için düzeltici ve pozitif adımlar atmakla yükümlü kılınmışlardır.²⁷

Avrupa'da ise Türkiye'nin de üye olduğu Avrupa Konseyi 2002 yılına kadar kadına yönelik şiddet, aileyi koruma perspektifinde ele almıştır. 1985 ve 1990 yıllarında ev içi şiddet konusunda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin aldığı tavsiye kararları ile konuyu aileye

²³ Pietila, s. 69-78; Meyersfeld, s. 39-40.

²⁴ Pekin +5, Pekin +10 vb. başlıklarda sürdürülen bu çalışmaların sonuncusu Pekin +20 başlığında yapılmış, 2020 Mart ayında yapılması planlanan Pekin +25 ise COVID 19 salgını nedeniyle iptal edilmiş, ancak yayınlanan politik deklarasyon ile Pekin Bildirgesine ve Platformuna bağlılık yinelenmiş, BM organları kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için göreve çağırılmıştır. Bkz. Barbara Unmüßig, Gelecek Şimdi! Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planının Bugüne Etkisi, <https://tr.boell.org/tr/2020/03/17/gelecek-simdi-pek-in-deklarasyonu-ve-eylem-planinin-bugune-etkisi>; Political declaration on the occasion of the twenty-fifth anniversary of the Fourth World Conference on Women, <https://undocs.org/en/E/CN.6/2020/L.1> (erişim tarihi: 14.11.2020)

²⁵ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasi_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/CEDAW_Sozlesmesi_ve_Ihtiyari_Protokolu.pdf (erişim tarihi: 14.11.2020)

²⁶ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/444_1.pdf (erişim tarihi: 14.11.2020)

²⁷ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/446_1.pdf (erişim tarihi: 14.11.2020)

ve ailedeki bireylerin güvenliğine verdiği zarar çerçevesinde tartışmıştır.²⁸ Ancak Konseyin Parlamenterler Meclisi 2000 yılında verdiği 1450 sayılı kararla kadına yönelik şiddet konusunda endişesini belirterek Pekin Platformuna atıfta bulunmuş, Bakanlar Komitesini bu konuda tavsiye kararı vermeye ve sivil toplum örgütleri ile birlikte çalışmaya davet etmiştir. Bakanlar Komitesinin 2002 yılında kadının şiddete karşı korunması hakkında verdiği 5 sayılı Tavsiye Kararında, kadınların beşte birinin erişkinlik dönemlerinde en az bir kez fiziksel şiddete, onda birinden fazlasının ise cinsel şiddete maruz kaldığı ve şiddete başvuran kişinin genelde kadının yakın çevresindeki erkekler olduğunu belirtilmiştir. Konsey bu çerçevede kadına yönelik şiddetle mücadelenin üye devletler için pozitif bir yükümlülük olduğunu ve şiddetin topluma maliyetinin ağır olduğunu belirterek şiddeti özel bir sorun olmaktan çıkarıp acilen çözülmesi gereken toplumsal ve kamusal bir sorun olarak nitelendirmiştir.²⁹

Avrupa Konseyinin imzaya açtığı en önemli uluslararası düzenlemelerden biri olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) denetim mekanizması olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de 2009 yılında verdiği Opuz v. Türkiye kararında bu yönelimi izleyerek ayrımcılık yasağı ile kadına yönelik şiddeti ilişkilendirmiş, AİHS’te kadına yönelik şiddete ilişkin özel bir düzenleme bulunmamasına rağmen, başvuruya konu olayda sözleşmenin yaşama hakkını düzenleyen 2. maddesi ve işkence yasağını düzenleyen 3. maddesi ile birlikte ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesi bakımından ihlal bulunduğu sonucuna varmıştır.³⁰ 2011 yılında ise Avrupa Konseyi içerisinde önemli bir adım atılarak kadına yönelik şiddet, özellikle de ev içi şiddet konusunda, uluslararası alanda hazırlanmış en önemli düzenleme olan “Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi” hazırlanmıştır. İstanbul’da imzaya açıldığı için kısaca İstanbul Sözleşmesi olarak da anılan bu sözleşmenin önemi uluslararası hukukta

²⁸ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi kararı için bkz. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16783&lang=en>; Bakanlar Komitesinin 1985 tarihli tavsiye kararı için bkz. <https://rm.coe.int/16804f120d>; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1990 tarihli tavsiye kararı için bkz. <https://rm.coe.int/16804eebb5> (erişim tarihi: 14.11.2020)

²⁹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 2002 tarihli tavsiye kararı için bkz. <https://rm.coe.int/09000016805e2612> (erişim tarihi: 14.11.2020)

³⁰ 10 Haziran 2009 tarihli Opuz /Türkiye Kararı tam metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasi_belgeler/kadina_karsi_siddet/OPUZ%20v%20Türkiye%20AİHM%20Kararı.pdf

kadına yönelik şiddetle mücadele alanındaki en güncel, en yüksek standartlara sahip ve en kapsamlı düzenleme metni olmasından kaynaklanmaktadır.³¹

İstanbul Sözleşmesi taraf devletlere, kadına yönelik ve ev içi şiddetin önlenmesi için gereken özeni göstermek, toplumsal cinsiyete duyarlı, eşgüdümlü, bütünsel politikalar geliştirmek, bu konuda veri toplamak, şiddetle mücadele için mali kaynak tahsis etmek, farkındalığı arttırmak, toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri vermek, önleyici müdahale ve tedavi programları düzenlemek, uzman destek hizmetleri vermek, sığınma evlerinin niteliğini ve sayısını arttırmak, telefonla yardım hattı kurmak, cinsel şiddet mağdurları için tecavüz kriz merkezleri ve travma destek ve danışmanlık merkezleri kurmak, hukuksal olarak gerekli düzenlemeleri yapmak, tazminat olanakları sağlamak, şiddet mağduruna güvenli bir yaşam kurması için gerekli destekleri vermek, mağdurlara cinsiyete dayalı sığınma hakkının tanınmasını güvence altına almak, kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddete karşı uzman eylem grubu kurmak gibi birçok olumlu yükümlülük getirdiği gibi kültür, örf ve adet, gelenek, din veya sözde “namus”un şiddet eylemleri için mazeret oluşturmamasını gerektiğini düzenlemiş ve şiddetle mücadele için toplumdaki bireylerin vicdan ve düşüncelerinin değiştirilmesi çağrısında bulunmuştur.³²

Uluslararası feminist mücadele bakımından CEDAW ikinci kuşak feminizmin, İstanbul Sözleşmesi ise üçüncü kuşak feminizmin nihai başarısı olarak görülebilir. CEDAW düzenlemesi kadınlara yönelik ayrımcılık biçimlerini ikinci kuşak feminizmin talepleri doğrultusunda özgül bir insan hakları düzenlemesi ile ele alırken İstanbul sözleşmesi, kadına yönelik şiddeti ve ev içi şiddeti kökenleri toplumun derinliklerinde yatan ve bütüncül politikalar ile ele alınması gereken toplumsal cinsiyete eşitsizliğine dayalı sorunlar olarak kavradığı gibi, üçüncü kuşak feminizmin özcülüğü reddeden kesişimsel bakışının etkisi ile yaş, ırk, din, toplumsal köken, göçmenlik statüsü ya da cinsel eğilim gibi farklıları kapsayan bir yaklaşım ortaya koymuştur.

³¹ İstanbul Sözleşmesi'nin Türkçe metni için bkz. <https://rm.coe.int/1680462545> (erişim tarihi: 14.11.2020)

³² Ayrıntılı bilgi ve tartışma için sözleşme metninin yanı sıra bkz. Seher Kırbaz Caniklioğlu, “Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun)”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2015/3, ss. 357-378.

B. Türkiye’de Feminist Hareket ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetle Mücadelede Hukuk

Türkiye özelinde bakıldığında da feminist hareket toplumsal ve siyasal değişimde önemli rol oynamış, kadına yönelik şiddetin toplumsal bir sorun olarak tanımlanıp kamusal alana taşınmasında, hukuki düzenlemelerin ve kurumların oluşmasında feminist mücadele etkili olmuştur. Coğrafyamızda birinci kuşak feminizm dünya ile hemen hemen paralel bir şekilde 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı modernleşmesi içinde ortaya çıkmış ve kadınların eğitim, çalışma ve toplum hayatına katılma talepleri ile şekillenmiştir.³³ Cumhuriyet döneminde bu talepler kabul görerek kadınların hukuki statüleri büyük ölçüde erkeklerinki ile eşitlenmiş, benimsenen laik devlet düzeni ve tekil hukuk sistemi sayesinde kısa sürede kadınların büyük kısmının toplumsal konumunda önemli bir gelişme söz konusu olmuştur.³⁴ Ancak bu süreçte, geleneksel kadın rollerine dokunulmadığı gibi, kadınların özgürlük beklentisi de karşılanamamış, demokratik siyaset imkanı kalmamış, Türkiye’deki feminist hareketin tarihinde ciddi bir kesintiye neden olarak şekilde bağımsız kadın hareketi ortadan kalkmıştır. Türkiye’de feminizmin yeniden keşfedilip dillendirilebilmesi, diğer bir deyişle ikinci kuşak feminizmin gelişimi 1980’li yıllarda darbe karşıtı demokratik muhalefet içinde mümkün olmuştur. İkinci kuşak feministlerin attığı ilk adımlardan biri 1986 yılında aynı yıl CEDAW’ı çekinceler koyarak yürürlüğe koyan hükümeti sözleşmeyi fiilen uygulamaya çağıran dilekçe kampanyası olmuştur.³⁵

Hareketin toplumsallaşmasını sağlayan ise 1987 yılında gerçekleştirilen “Dayağa Hayır” yürüyüşüdür. 1987 yılında Çankırı’da, şiddet gören hamile bir kadının açtığı boşanma davasının red gerekçesinde “kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmemeli” atasözünün kullanılması yerleşik toplumsal ve hukuki zihniyete karşı feminist hareketin kadına yönelik şiddetle mücadele için harekete geçmesine neden olmuştur.³⁶ Kadına yönelik şiddetin kamuoyunun gündemine girmesini sağlayan bu kampanyayı “Bekaret Kontrolüne

³³ Şirin Tekeli, “1980’ler Türkiye’inde Kadınlar”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’inde Kadın*, ed. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 30-31.

³⁴ Feride Acar, “Türkiye’de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum”, *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, Gökçe Ayata ve diğerleri (der.), İstanbul, 2010, s. 15.

³⁵ Tekeli, s. 31, 33-34.

³⁶ Şahika Yüksel, “Eş Dayağı ve Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’inde Kadın*, ed. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.348-349.

Hayır”, “Cinsel Tacize Son”, “Mor İğne”, “438. Madde’ye Karşı Kampanya”, “159’a Hayır” gibi başka etkili kampanyalar izlemiştir. Feministler bu süreçte, kısa süre içinde toplumsal cinsiyet eşitliği için politikalar geliştiren ve bu çerçevede kadına yönelik şiddetle mücadele eden bağımsız kurumlar ortaya çıkarmış, kadın dayanışma merkezleri, sığınaklar, acil yardım hatları kurmuş; hareketin birlikteliğinin sağlanması için kurultay ve toplantılar örgütlenmeye başlamıştır.³⁷ Dünya’da üçüncü kuşak feminizmin başlangıcı olarak kabul edilen 90’lı yılların ortasında itibaren ise Türkiye’de feminist hareket mücadeleyi neredeyse kesintisiz şekilde sürdürerek hukuki reformlar ve kurumsallaşma için çabalarını artırmış ve kamu politikalarını belirlemek için çeşitli platformlar ve kampanyalar oluşturarak yeni hukuk düzenlemelerinin ve kamu kurumlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁸

Türkiye’deki ikinci kuşak feminist hareketin ilk hukuki kazanımları, 1990 yılında yürütülen kampanyalar sonucu kamuoyunun gündemine taşınan ve kadınların kamusal alandan çalışmasını eşlerinin iznine bağlayan Medeni Kanun’un 159. maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi ve seks işçilerine yönelik cinsel saldırılar bakımından indirim öngören Ceza Kanunu’nun 438. maddesinin yürürlükten kaldırılması olmuştur. 1996 ve 1997 yıllarında ise önce erkek ardından kadın bakımından zinayı suç olarak düzenleyen maddeler Ceza Kanunu’ndan çıkarılmış; yine 1997 yılında Medeni Kanun’da yapılan değişiklikle kadınların evlilik sonrasında kendi soyadlarını da eşlerinin soyadlarının yanında kullanabilmelerine imkan sağlanmıştır. Kadına yönelik şiddet konusunda en önemli kazanımlardan birisi ise, ailenin korunması çerçevesinde olsa da kadına yönelik ev içi şiddeti hukuki bir sorun olarak tanımlayan 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun’un 1998 yılında çıkarılması olmuştur.³⁹

Bu düzenlemenin hazırlanmasında feminist hareketin 1997 yılında ilk kez bir gölge rapor hazırlayarak CEDAW’ın Türkiye’ye ilişkin periyodik değerlendirmesine katkı sunması ve kadına yönelik şiddet konusunda hukuki düzenlemelerin eksikliğine vurgu yapması önemli

³⁷ Berber, s. 260-263.

³⁸ Gülsen Ülker, “Eviçi Şiddetle Mücadelede Kamusal Politikalar: Kolluk Güçleri”, *Kişisel Olan Politikadır: Kadına Yönelik Eviçi Şiddet Verisi ve Politika*, haz. İlnur Yüksel-Kaptanoğlu, Notabene Yayınları, İstanbul, 2020, s. 114-117.

³⁹ Berber, s. 263.

rol oynamıştır.⁴⁰ 4320 sayılı kanun sorunu toplumsal cinsiyet perspektifi perspektifinden ele almamakla birlikte, feminist hareketin talepleri doğrultusunda aile-içi şiddeti suç olarak tanımlamış ve bu suça ilişkin olarak “üçüncü şahısların şikâyetine bağlı olarak ve re’sen kovuşturma yapılması” ve “şiddet uygulayanın evden uzaklaştırılması” gibi kadınları koruyucu önlemlerin yasalaşmasını sağlamıştır.⁴¹

1985 yılında imza koyduğu CEDAW’a, Medeni Kanun’da var olan eşitliğe aykırı hükümler nedeniyle çekince koyan Türkiye 1995 yılına gelindiğinde Pekin 4. Dünya Konferansına katılarak Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planını çekince koymadan imzalamış ve CEDAW’a koyduğu çekinceleri kaldırma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama taahhüdünde bulunmuştur. Feminist hareketlerin artan talepleri ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğu için 90’lı yılların sonunda yeni Medeni Kanun çalışmalarını hızlandırmış ve nihayet 2002 yılında yeni düzenleme yasalaşmıştır.⁴²

Yeni Medeni Kanun, “aile reisliği” ve ona bağlı olarak eşler arası eşitsizlik içeren diğer hükümleri (ikametgâh seçimi, çocuklara ilişkin konularda son söz hakkı vb.) yeniden düzenleyerek kadın-erkek eşitliğinin, özel alanda sağlanmasına temel olabilecek bir anlayış getirmiştir. Yeni Medeni Kanun’da ayrıca hukuki mal rejimi evlilik içinde edinilen malların boşanma durumunda eşit paylaşımı ilkesi doğrultusunda düzenlenerek kadının ev içi emeğinin değerini de gören bir yaklaşımla eşler arası eşitliğe yer verilmiştir. 2005 yılında ise yine önemli bir adım atılarak Ceza Kanunu yeni baştan düzenlenmiş, yeni düzenlemede cinsel suçlar toplumsal düzen ve genel ahlâka karşı suçlar olmaktan çıkarılıp, kişiye karşı işlenen suçlar olarak kabul edilmiş, eski ceza kanununda yer alan “kız/kadın” ayırımının kaldırılmış ve kadınları, “birey” olarak değil, “eş” ya da “aile üyesi” olarak gören yaklaşım terk edilmiştir.⁴³ Yeni Ceza Kanunu ile, evlilik içi cinsel saldırı suç haline getirilmiş, daha önce “namus” cinayetleri olarak nitelendirilen cinayetler töre saikiyle işlenen suçlar kapsamına alınarak cezaları ağırlaştırılmış, hakim ve savcı kararı olmadan genital muayene yasaklanmıştır. Hem Medeni Kanun hem Ceza Kanunu değişikliklerinde, feminist hareket

⁴⁰ Gökçeçek Ayata, Aysen Candaş, “Turkey”, *Feminist Advocacy, Family Law and Violence against Women: International Perspectives*, ed. Mahnaz Afkhami, Yakın Ertürk, Ann Elizabeth Mayer, Routledge, New York, 2019, s. 185.

⁴¹ Acar, s. 18.

⁴² Fatmagül Berktaş, “Kadının İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım”, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, 51-52.

⁴³ Acar, s. 18.

müdahil olmuş, her bir hukuki düzenleme için ayrıca örgütlenmiş kadın çalışma gruplarının hazırladıkları kanun taslakları kanun koyucu tarafından dikkate alınmıştır.⁴⁴

2000'li yılların başında AB uyum süreciyle birlikte hızlanan bu hukuki reformların en önemlisi şüphesiz Anayasa'nın 10. maddesinde 2004 yılında yapılan değişikliktir. Maddeye getirilen ekle Anayasa'da var olan kadın-erkek eşitliği ilkesi bakımından devlete kadın-erkek eşitliğini "yaşama geçirme" yükümlülüğü verilmiştir. Ancak tüm bu düzenlemeler ile gelişen hukuki çerçeve kadınların insan haklarının korunup geliştirilmesi açısından tam anlamıyla sonuç doğurmamış, mevzuatta eksiklik ve tutarsızlıklar bulunmaya devam ettiği gibi uygulamada da büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz tablonun gerisindeki nedenler büyük ölçüde kanun koyucunun bu değişikliklerin gereğine inanmaması ve düzenlemelerin gerisinde gerçek bir politik iradenin bulunmaması olarak görülmektedir. Feminist hareketinin örgütlü mücadelesi ve AB sürecinin yarattığı dinamikler sonucu ortaya çıkan hukuki gelişme erkek egemen yapının meşrulaştıran politik söylemlerle kesintiye uğratılmış ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele yönünde atılabilecek adımları sınırlamıştır.⁴⁵

Nitekim AİHM 2009 yılında verdiği Opuz kararında Türkiye'nin kadına yönelik şiddeti önlemedeki başarısızlığına işaret etmiştir. Mahkemenin açtığı içtihat kapısı ile birlikte toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi konusundaki artan çaba ile gündeme gelen İstanbul Sözleşmesi'ne Türkiye'nin ev sahipliği yapması ve sözleşmeyi ilk imzalayan ülke olması mevcut olan politik irade eksikliğinin giderileceğine dair umutları yeniden yeşertmiştir. Bilindiği gibi sözleşme, bugün toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele bakımından gelinen son noktayı temsil etmekte ve önleme, koruma, yargılama ve bütüncül politikalar çerçevesinde ortaya konan yaklaşımı ile kadına yönelik bütün şiddet biçimlerini ve ev içi şiddeti tamamen sona erdirmeyi amaçlamaktadır.

İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi ile toplumsal cinsiyet terimi Türkiye iç hukukunda ilk defa bir hukuki düzenlemede yer almış, sözleşmedeki yükümlülüklerin yerine getirilmesi için 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un çıkarılmıştır. Beklenenin aksine kadına yönelik şiddeti, İstanbul Sözleşmesindeki

⁴⁴ Berber, s. 264; Ayata, Candaş, s. 187-189.

⁴⁵ Acar, s. 17 ve 19.

toplumsal cinsiyet perspektifi yerine yine ailenin korunması perspektifi ile ele alsa da, kanun, 4320 sayılı Kanun ile kıyaslandığında önemli düzenlemeler içerir. 6284 sayılı Kanunla kadına yönelik şiddet türleri tanımlandığı gibi; sadece şiddete uğrayanların değil, şiddete uğrama tehlikesi altında bulunan bütün kadınların, evli olsun ya da olmasın. koruma altına alınması sağlanmıştır. Ayrıca kolluk, mülki idare amiri ve hakimler tarafından verilebilecek farklı koruyucu ve önleyici tedbir kararları düzenlenerek ile şiddet tehlikesi halinde durumun gereklerine uygun önlemlerin ivedilikle alınabilmesi sağlanmış, kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda çalışan farklı kurumlar arasında koordinasyon sağlayacak Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinin kurulması ve mağdurlara adli yardım konusunda da rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi öngörülmüştür. Bütün bu olumlu yönlerine rağmen kanun İstanbul Sözleşmesinin içeriği ile tam olarak örtüşmemektedir. Kanunun hazırlık sürecinde, “Şiddete Son Platformu” çatısı altında birlikte hareket eden 242 kadın örgütü bir kanun metni hazırlayarak taleplerini ortaklaştırsa da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı hazırladığı nihai kanun tasarısında bu ihtiyaç ve taleplere tam anlamıyla cevap vermemiştir.⁴⁶

Kanun adından başlayarak toplumsal cinsiyet yaklaşımını reddetmekte, toplumsal cinsiyet veya ataerkil yapıya herhangi bir atıfta bulunmamakta, ev içi şiddet yerine aile bireylerine odaklanmakta, mağdurlara verilecek hizmetleri ayrıntılı olarak düzenlememekte, ücretsiz avukatlık hizmeti veya davalara kadın örgütlerinin katılımı konusunda hüküm içermemekte, oluşturulacak sığınma evlerinin sayısı ve niteliklerine yer vermemektedir. Bununla birlikte, kanunun temel ilkelerini içeren ilk maddesinde, uygulamada ulusal ve uluslararası sözleşmelerin ve düzenlemelerin esas alınacağı ve mağdurlara verilecek destek ve hizmetlerde insan haklarına dayalı, kadın-erkek eşitliğine duyarlı, adil, etkili ve süratli olunacağı belirtilmiştir.⁴⁷

⁴⁶ Ülker Şener, “6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Ne Getiriyor?”, *TEPAV Değerlendirme Notu*, Mart 2012, s. 2, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1333026809-1.6284_Sayili_Ailenin_Korunmasi_ve_Kadina_Yonelik_Siddetin_Onlenmesine_Dair_Kanun_Ne_Getiriyor.pdf (erişim tarihi: 17.11.2020)

⁴⁷ Caniklioğlu, s. 369-376.

C. Muhafazakar Popülizm ve Feminist Muhalefet

6284 sayılı Kanun hem içeriğindeki hem de uygulama mekanizmalarındaki giderilmeyen eksikliklerine rağmen kadın örgütlerinin gücü ve çabası ile yürürlüğe girdiği tarihten itibaren şiddete maruz kalan kadınlar bakımından önemli bir destek mekanizması olmuştur. Kadın örgütlerinin, feminist avukatların ve Baroların kadın hakları komisyonlarının İstanbul Sözleşmesi ve 6284 sayılı Kanun çerçevesinde sürdürdükleri bilgilendirici ve destekleyici faaliyetler bu bakımdan özellikle önemlidir. Adım adım gelişen feminist hukuk yaklaşımı ile pek çok davada kadınların ve LGBTİ'lerin suçtan zarar gördüklerinde statüleri ne olursa olsun cinsel geçmişleri nedeniyle yargılanamayacakları, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği nedeniyle kimseye ayrımcılık yapılamayacağı, şiddet failini öldürmek zorunda kalan kadınlara meşru müdafaa uygulanması gerektiği, kadın cinayetlerinin faillerine haksız tahrik ve iyi hal indirimi yapılmaması gerektiği gibi talepler daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Ancak yasal alanda ve uygulamada yaşanan bu gelişmeler toplumsal cinsiyet eşitliği düşüncesini yerleşik toplum düzeni bakımından tehdit olarak gören kesimleri rahatsız etmiş, siyasal düzlemde de yetersiz politik desteğin yerini ise toplumsal cinsiyet tartışmalarını engelleyici bir tutum almıştır.⁴⁸

Sözleşmeye imza atılan tarih olan 2011 yılından beri Türkiye'de siyasal iktidarın muhafazakar popülist politikalara meyli artmış, başlangıçtan itibaren ruhuna aykırı şekilde "ailenin korunması" bakımından ele alınıp sadece bu çerçevede uygulanmaya çalışılan düzenleme ve onun iç hukuktaki zorunlu yansıması olan 6284 sayılı Kanun hakkında "aile kurumunu olumsuz yönde etkiledikleri" gerekçesiyle tereddütler dile getirilmeye hatta sözleşmenin imzalanmasının "bir hata" olduğu söylenmeye başlanmıştır. 2018 yılında Sözleşmenin denetim organı GREVİO tarafından hazırlanıp yayınladığı Türkiye raporunda da dikkat çekilen uygulamadaki eksiklere ve kadın-erkek eşitliğini reddeden muhafazakar popülist söylemle katlanan cinsiyete dayalı şiddete rağmen imzanın geri çekilmesi ve sözleşmeye çekince konması konusunda tartışmalar ısrarla sürdürülmüş ve yoksulluk

⁴⁸ Huriye Karabacak, "İstanbul Sözleşmesi ve Hukukun Dönüşümü", *Ayrıntı Dergi*, Yaz 2020, sayı: 35, ss. 140-147.

nafakasının kaldırılması, cinsel istismar affi gibi toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtı hukuk politikaları ile perçinlenmiştir.⁴⁹

2016 yılında yaşanan darbe girişiminin ardından uygulamaya konan Olağan Üstü Hal rejimi ile birlikte kapatılan kurumlara, dönüştürülen akademik alana, büyük ölçüde sınırlanan demokratik katılım imkanlarına ve COVID-19 süreciyle birlikte pekişen yasaklara rağmen örgütlülüğünü kaybetmeyen feminist ve LGBTİ hareketin muhalefeti ile engellenen bu çabalar, neoliberal ekonomik krizin yoğunlaşması ile birlikte dünyanın pek çok yerinde iktidara gelen muhafazakar popülist ve otoriter yönetimlerin uyguladıkları politikalarla da paraleldir. Bozulan toplumsal koşullarla birlikte kendini giderek daha fazla tehdit altında hisseden “çoğunluk” a hitap eden bu yönetimler ortadan kalkan iş güvencesi ve sosyal hakların yerini ev içi emek sömürüsüne dayalı geleneksel aile düzenini ile gidermeye çalışmaktadır. Bu sürece direnen kadınlar ve LGBTİ’ler ise yabancılar ve mültecilerle birlikte, toplumsal sorunların ve ekonomik eşitsizliklerin kaynağı olarak gösterilerek düşmanlaştırılmakta kontrol altına alınan ideolojik aygıtlarla topluma yayılan bu bakışla zaten yapısal olan şiddet körüklenmektedir.⁵⁰

Benzer süreçler, yine toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtlığı üzerinden de Latin Amerika’dan Rusya’ya dünyanın pek çok farklı coğrafyasında gözlemlenebilir. Örneğin, Doğu Avrupa’daki Avrupa Konseyine üye ülkelerde Türkiye’dekine oldukça benzer gelişmeler söz konusudur. 2018 yılının Temmuz ayında Bulgaristan Anayasa Mahkemesi İstanbul Sözleşmesini “cinsiyetlerin biyolojik ve toplumsal boyutlarının birbirinden ayırarak insan soyuna ilişkin ikili cinsiyet anlayışının dışına çıktığı” ve “biyolojik cinsiyetten başka cinsiyetlere hukuki tanıma sağlayacağı” gerekçesi ile Bulgaristan Anayasası’na aykırı bulmuştur. Macaristan’da üniversitelerdeki toplumsal cinsiyet çalışmalarının ekonomik olarak rasyonel olmadığı ve değer-merkezli toplum yapısına zarar verdiği gerekçesi ile kapatılmasına karar veren hükümet İstanbul Sözleşmesine taraf olmamış; Polonya’da ise hükümet tıpkı Türkiye’de olduğu gibi İstanbul Sözleşmesinden imzasını çekeceğini duyurmuş ama feminist ve LGBTİ’lerin

⁴⁹ F. Ceren Akçabay, “Bir Garip İmza Hikayesi: İstanbul Sözleşmesi”, *Gazete Duvar*, 5 Temmuz 2020, <https://www.gazeteduvar.com.tr/konuk-yazar/2020/07/05/bir-garip-imza-hikayesi-istanbul-sozlesmesi> (erişim tarihi: 18.11.2020)

⁵⁰ F. Ceren Akçabay, “Geç Neoliberal Dönemde Cinsiyeti Tartışmak”, *Yeni E*, Eylül 2018, ss. 65-70.

örgütlediği on binlerce kişinin katılımı ile gerçekleşen gösterilerle karşı karşıya kalmıştır.⁵¹ Kısa bir süre sonra ise Polonya Anayasa Mahkemesi, cenindeki bir bozukluktan dolayı kürtaşı Polonya Anayasası'na aykırı bulmuş ancak karar tıpkı 2016 yılında kürtaşı neredeyse tamamen yasa dışı hale getiren yasa tasarısı gibi tepki ile karşılanmış ülkedeki COVID-19 kısıtlamalarına rağmen günlerce süren protestolarla sonucu kararın yayınlanması ertelenmiştir.⁵²

Muhafazakar otoriter yönetimlerin, hukuk devletinin krizine yol açacak şekilde Anayasalarda yaptıkları değişikliklerle yargı sistemi üzerinde sağladıkları kontrol sayesinde güçlenen bu adımlar, yavaş yavaş dördüncü kuşak feminizm adıyla anılmaya başlayan güçlü ve örgütlü bir muhalefet ile bastırılrsa da bugün toplumsal cinsiyete dayalı şiddet başta olmak üzere feminist ve LGBT hareketlerin ajandasındaki pek çok konu başlığı için örgütlenen mücadele geçmişteki gibi bir hak talebi mücadelesi olmaktan çok kazanılmış hakların savunusuna dönüşmüş durumdadır. Mevcut politikaların belirleyici ve geliştirici olmaktan çok tepkisel hala dönüşmesi hem dünya da hem de Türkiye'de feminist ve LGBTİ hareketi yeni mücadele şekilleri üzerine düşünmeye zorlamaktadır.⁵³ Mevcut şartlar içinde savunmaya çekilmiş gözükse de bu hareketler, yargı bağımsızlığını ortadan kaldıran, hak ve özgürlükleri sınırlayıp demokrasiyi sandığa indirgeyen muhafazakar otoriter yönetimler karşısındaki kararlılığı ve kitleselliği ile toplumsal muhalefetin öncüsü haline gelmeye başlamıştır. Bu nedenle, bu feminist ve LGBTİ hareketlerin üreteceği yeni şartlar çerçevesinde üreteceği bütüncül politikalar ve yeni stratejiler "Las Tesis"⁵⁴ kadar hızlıca yayılarak yeni bir dünya hayalini yeşertme imkanına sahiptir.

⁵¹ Marc Santora, "Poland Considers Leaving Treaty on Domestic Violence, Spurring Outcry" *New York Times* haberi, 20 Temmuz 2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/27/world/europe/poland-domestic-violence-treaty.html> (erişim tarihi: 18.11.2020)

⁵² *Evrensel Gazetesi* haberi, 4 Kasım 2020, <https://www.evrensel.net/haber/418075/polonya-kurtaj-kararinda-geri-adim-atti> (erişim tarihi: 18.11.2020)

⁵³ Ayata, Candaş, s. 191.

⁵⁴ Las Tesis, 2019 Ekim'inde Şili'de ulaşım, eğitim ve sağlık hakları için yapılan gösterilerde simge haline gelen pantomim sanatçısı Daniella Carrasco'nun gözaltında işkence görüp öldürülmesinin ardından Şilili feminist kolektif "Las Tesis" tarafından başlatılıp hızla Türkiye dahil tüm dünyaya yayılan, kadına yönelik şiddeti protesto etmek için yapılan kolektif ile aynı isimle anılan toplu dans eylemleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Atay, "Dünya Kadınları Aynı Şarkıyı Söylüyor: Las Tesis", 25 Aralık 019, *Sivil Sayfalar web sitesi*, <https://www.sivilsayfalar.org/2019/12/25/dunya-kadinlari-ayni-sarkiyi-soyluyor-las-tesis/> (erişim tarihi: 18.11.2020)